

המשורר על שירו

א

"בנפשו יביא שירו" — כך כתב פעם ש. שלום על משורר צעיר אחר. היה מחנן ההברקה בהמרת משמעותו של פסוק עתיק, בהעברת כבדו מן הגשמי ("לחמו") אל הרוחני ("שירו"). עם זאת הורגשה הפרזה מליצית באותה אמירה נאה, באשר לא חפפה את נושאה בהוויתו. אולם כמה תואמת היא את ש. שלום עצמו, את שירו רווי־הכוסף, הנשאב מקרקע נשמתו וניזון מיסוריה ונצרב באש המלחכה.

הרוצה לתור אחר מקורי יניקתו של משורר — אל יבקשם דווקא בשיריו המדברים במקורות אלה. לא פייטן אחד פותח בשאלה: "התדע מאין נחלתי את שירי?" אולם תשובתו נדרשת בעיקרה — וכך גם ב"שירתי" לביאליק — לנגלות. בעוד הנסתרות נתפסים על הרוב בדרכי עקיפין. התוהה על יצירת שלום ותותר למוצאה — ילך אל "שער החמישים" ו"און בן פלא", אל "ילדות בגולה" ו"הנר לא כבה". באלה נגנזו חוויות־שתייה של המשורר, והן שסייעו לעיצוב אישיותו ולגיבוש טבעו כיוצר. אך הפעם לא לשרשים אני שואל — שלום אינו נזקק זיקת מישרים לענין זה — אלא למהות הנתונה של שירו, לתעודתו, לגורלו. בעיות אלו מטרידות את משוררנו והוא חוזר בהזדמנויות שונות. מכיוון שהמדובר זה לא במקור הסמוי, המתעלם לפעמים גם מעיני בעליו, אלא באפיקו הגלוי, עשויה בחינתנו למצוא חיוק בעדות האותנטית, הפיוטית. אפשר להוכיח זאת על דרך הניכוח: הצהרת שלום על שירו תמיד מובטחת ערובתה בכלל יצירתו. כנגד כל שיר הכרזתי אתה מוצא שירים הרבה, המאשרים אותה הכרזה ומגלים את המעמקים שמתוכם היא יונקת.

"למי אני שר את שירי, ואת חי אני חי לשם מה?" — שאלה זו נשאלת בנגלות נירנברג. "משורר עברי" — זה שם השיר — משמיע אותה באזני זונה. בחרוזים ספורים מתמצית המציאות הנכריה, שבה נלעג הניב העברי

ומתבלט בזרותו, במיותרותו. בחירת השומעת הלילית אינה מקרית. הדגשת הטראגי היא פעמים תכליתו של המגוחך ותולדתו. וכך גם תופעה גרוטסקית זו, המסמלת מאין כמוה את חרשות האזניים בסביבה המתוארת. תחושת הנכר החריפה ניתן להפיגה בתנאי אחד: אם מתוך הים העויין עולה שרטון יהודי, שבתחומיו יכול אתה להסיח דעתך מן הבדידות האופפתך. מה שאין כן במקרה שלפנינו. האי היהודי עוד מרבה צער בדידותך, ככל הוויה קרובה שהיא נעוה. "ואל נא תשקיפי לשם, לכיפה הזהובה של בית-כנסת — / ארון בו ואין אלוהים, אסקופה בו ואין היא נדרסת. / פעם לשנה צילנדרים דת משה מפגינים פה בסדר, / שבועתם לא שבועה יזמרו, נדרם לעמם אינו נדר". ההוה ומקומו — נירנברג — מעוררים, דוחים בעליבותם, בריקנותם; העתיד ומחוזו — ציון — לוטים בערפל, מפרפרים בין שיני אדום וערב. מה יעשה איפוא המשורר בעטוף לבו? וכאן בא סיום מפתיע, הנראה כחסר-שחר: "אך בטרם תלכי מעמי לשרך במחשך את דרכיך, / הרשיני כי פתק זה אכניס לשביל העמוק בין שדיך — / שירי הוא, שירי העברי, שיר דורות, שיר תפארת וסבל, / ינום שם הלילה הזה, יחם לו, יצחק צחוק ההבל". אולם אותו חוסר-שחר אינו שרירותי. שומר הוא על התואם שבין החוויה למקורה — ההוויה. ראי זה כראי זו. המגע שבין הנשגב לנקלה מעצים את יגון המשורר ומגלגלו בסארקאזם.

כמה שונה מזה שירו האחר, הנושא אף הוא את השם "משורר עברי". כמעט חצי יובל שנים חוצץ ביניהם. המאוחר נבדל מקודמו לא רק בשינוי מקום-צמיחתו ואקלימו. זיקת שבי מולדת לגולה היא שנשתנתה מן הקצה אל הקצה. מקור התמורה לא באמונת הראשונים, שעוד יש לפזורים תקווה, אף לא בהרהורי תשובה של האחרונים, אלא באבדנם המזווע. משנעקר נושאם נתחלפו התוכחה והזעם בקינה ובכיה. "כספרות מספר קדם נמחקים חיי אחי, / לא אדע מדוע מתו, ועל מה אני עוד חי. / באין יד תושט לגודש טוחנים דגן ריחי"... שירת שלום מצטיינת אמנם באינדיבידואליות מובהקת, אך זו לעולם מחוברת להוויה הקיבוצית. עליה היא נשענת גם בחריגתה, בשונותה, שהרי אין לחרוג ולחמוק מן הבלימה. אף בראותו את עצמו נבגד ומרומה, והוא מדובב אכזבתו בגלוי או בהסתר תנכי (ר') "ארבעים יום וארבעים לילה", רק על עמו ולמענו הוא שר, רק עליו ולפניו הוא קובל.

ואין פלא איפוא שבימי שואה ומשואה מתמוטט עולמו וניטל טעם חייו ושירו.
 אֵיךְ עוֹד אֶחֱיָה וּפֶאֶר עִמִּי לֹא חִי?
 אֵיךְ עוֹד אֲשִׁיר, נְלַב עִמִּי לֹא שָׁר?
 עוֹלָם אֲשֶׁר דָּם הִרְוִינִי שָׁכַר –
 אֵיךְ לְבַנְתּוֹ אֲשֵׁא אֲבִי יָמִי?

ולא באה ההתגברות אלא בזכותה ובכוחה של שארית ישראל. אמנם, הלב יוצא "לגזע שנשרף", אך למראה "פארה שתלנו" בציון ניצת בו זיק תקווה, תקווה להמשך, לגזע שיתחדש ויתעצם מן הפארה המוצלת. שירת שלום נכנעת לצרגזעו העתיק: "בדמיך חיי!" והרי כזאת היא יצירתו בחליפות נושאה: מערכת-מיד בין המשורר והאורב האלמוני, בין החדלון המסתתר בקרבו ויצר החיים המפעמו. גם בהעירו את כינורו על קוממיות ישראל אינו מפיק ממיתריו שירי לכת עליונים. יש תוגה והתאפקות בהתרוננותו. בתרועת נצחוננו רוטטים זכרי המאבק והקרבתו. וכך הוא מעפיל במעלה העצמאות, מנעים זמירותיו, שגיל וחיל ממוזגים בהן, ומכוון לבו כנגד הר העקידה, בגלות ובמולדת כאחד.

ב

משורר משורר ושליחותו. משורר משורר ודרכו בשליחות זו. בין שהוא נרצע לה ובין שהוא נרתע ממנה — חותמו האישי טבוע בנפתליו, באמצעי תגובתו. ש. שלום, כאחיו-ליעוד האחרים, מנסה להמיש צווארו מן העול, אולם מניעיו שונים מאלה הידועים לנו. לא כבדו של העול ממרידו, אף לא חומרת השליחות, התובעת ויתור והשתעבדות. להיפך: החיים עצמם הם שקוראים לו ומתנכלים ליצירתו. מצפונו מייסרו: אחיך טובעים בדם ואתה אומר שירה? הן עליך להיאבק או לספות אתם. אך מצפונו דובר אליו בשני קולות, המבטאים את המלחמה המתחוללת בנפשו. הקול האחר, הבוקע מן האני הפיוטי שלו, מהסה את הראשון וגוזר: "ואתה נוצרת נגד ברזל הימים ברתחו, / ניב לחשל ותהודה מחתר דמך הכמה" ("בסוד שיח"). ולא חסרה גם נעימה אירונית בקול המצווה: "היטב יחרה ללבבך, כי סגר בעדך ציוויי, / אחיך טבוחים לעיניך, ואתה בכבל השיר... / נרפה! שא ידיך ועבוד! חומלתך — סות עיניים לחמק, / אין רחמים בבריאה! מברשך תתעלם ותיצור!" הווה אומר: בכל נסיבות החיים אין היוצר ממלא שליחותו

אלא ביצירה. יעודו גלום בעצם היותה, לא בתכניה בלבד. יש באותו שיר משום קריאה להתגברות עילאית. לא רק להינזר ממנעמי החיים, אלא גם לכבוש את הצער והמכאוב, את הספק והבדידות. אפילו לחדול מדעת לא ניתן לו. והקול השני, כתשובה להרהורי סתר שלו, מוסיף להוכיחו: "התקוץ במנתך שהוראית? או כבר תתאוה שם ללכת? / לא עתה... נעול את הדלת... בדפוק השעה — תיקרא..." ועד אז — שיר את שירך, המשורר, שיר וזעק והתייסר, כי לכך נוצרת.

מוטיב זה בצמצומו חוזר בשיר אחר — "משורר". אמר משוררנו לישב בשלווה במולדתו, אבל "עולם עולה בלהבות" טרף שלוותו גם כאן. רצה לכלוא שירו, אך גם חפצו זה לא ניתן לו. בשלושה בתים קצרי־חרוץ נחתמו שלושה מעמדים: המציאות המרה; תגובתו הנואשה; כניעתו, כניעה מהכרה, מאין ברירה. בבית הראשון נדחסו שני המעמדים הראשונים, כשהם צומחים מתוך האשליה שנהרסה. קריאת־ההלם שלו, המקופלת בשאלה קצרה — "ואני אשרי?" — מגמתה מתבררת רק בבית השני. "אמרתי: איטמן בבור / לחתום שפתי. / הן עייפתי כה מקבור / את חלומותי". והנה בא הבית השלישי, שמסקניותו מערערת ומבטלת אותה רצייה. בהשלמה הכפויה עוד נרעדת הקובלנה הנוגה: "אך מיתר מתוח בי, / והוא חסר מגן. / מה עוללת לי, לבי? / נגן, לבי, נגן..."

ג

ב"שלושה שירים על השיר" נתפסות נקודות־ראות שונות, שמתוכן משקיף שלום על יצירתו, ונחשפים שרשיהן. אולם אפשר לצמצמן ולהעמידן על שני עיקרים: למען השיר לא ייקר שום קרבן בעיני המשורר; למען עמו הוא מוכן להקריב את היקר לו מכל — את שירו. ראינו זאת ב"סוד שיח", בנסיון חמיקתו מסוגר השיר, כדי לתת ראשו בקולר החיים. אך ביתר תמציתיות נתבטא מבחן זה, על שני גילוייו, בשיר הראשון מבין השלושה — "הקדשה".

שִׁיהוּ בְּתֵי שִׁירֵי בְּנֵיִים תְּפָאֶרֶת —
עֲקַרְתִּי אֶת בֵּיתִי עַל אֲבִיּוֹ.
שִׁיחַא נִזְרָו קוֹרְן גֻּנִים עֲתָרֶת —
עָרִיתִי אֶת דְּמֵי אֱלֵי גֻנִי.

לאחר שהוא מוסיף ומתאר את קורבנותיו, שכתוצאתם הוצג ערירי בחלד — באה החתימה, שבה מגיעה נכונות הקרבנו לשיאה: "עתה אין מאום לי תחת השמים — / קחו גם אותו (את השיר), הריהו שלכם". דורשי רמזים אולי יגלו בסיום זה מסקנה אחרת: לא בא קרבן אחרון אלא בתוקף היאוש, שבעקבותיו מזדלזלים ערכים, וממילא גם הקרבן ותכליתו. אך בכלל יצירתו אין סימוכין להנחה זו. ולהיפך: בה נמצא חיזוק למסקנה הראשונה. צפנת־שלום רושם ביומנו ("הנר לא כבה", עמ' 188): "נוכר אני במה שקראתי על חוקרים אלמונים בשדה הרפואה, שהרכיבו טפילי מחלות מסוכנות לעצמם, כדי ללמוד את הריפוי מבשרם. ואני חושב, כי לא יהיה ריפוי אחר לחיינו אשר נישא כעם וכאדם, ושלא תימצא נקודת ראות חדשה להצלת נפשתינו, אם המשורר לא ילמד לראות את גופו עצמו כחומר נסיונות של הדור, שיש לגלותו ולחקרו בכל האכזריות ובמלוא הדיקו". מכאן, כמו מקטעים אחרים באותו "רומאן מחיי משורר בארץ", אנו למדים: הנכונות להקרבת שירו לא הרויגאנציה מקורה, אלא תורת חיים נעלה, הנקנית בצער ויונקת מן האמונה. ותורה זו אומרת: את כל אשר לו יתן המשורר בעד שירו. גם לעת חורבן ישמור עליו מכל משמר. ואפילו יתפלץ לבו למראה הבלהות — לא יכלא קולו; אולם גם אז יזכור, שיש גבוה מעל גבוה, והוא — העם, שהשר שלו ושירו וחלומותיו שלו.

באותו יומן מתואר רגע ההכרעה, שבו נאלץ הנער־המשורר לפרוק מעליו את משא החיים ולהירתק לעול היצירה. ימים רבים התקדש לשליחותו, מאז נחרד לקול הקורא לו ונאחו תמהון־אלוהים. אולם בלחץ המאורעות רצה להמיר תעודתו באחרת, שנראתה לו דחופה יותר. "אני לא חפצתי לשיר את שירך בתבל! — — — מלחמת העולם השתוללה אז במרי קצפה ואת השואה ראיתי כתובה שחור על גבי לבן על קיר העתידות של עמי. ואני הבנתי, כי אסור לשיר לעת כזאת. לקחת את גורלנו בידינו צריך, בידינו ממש! עמך ישראל צריכים עבודה, אדמה, חיי חולין. משמע, דומה ומשא! ואני לימדתי ידי לאחוז באת ובמעדר, לחרוש אדמת נכר, ואת אבי ואת אמי ואת כל משפחתי אמרתי לפרנס בידיים הללו על אדמת האבות" (שם, עמ' 19). רק באשר המר לו גורלו והוגהו ממסילתו הנכספת, משנפגש פנים אל פנים עם החדלון — נפלה ההכרעה: "ואת כל מלוא נפשי מילא פתאום הריק הגדול, ריק החיים וריק המוות. — — — אותה שעה נחרתו כמו

בסכין חרוזים פליאי הגות בנשמתי, ואני לא יכולתי להרפא מהם עד שלא העליתי אותם על הכתב. אני נעשיתי למשורר" (שם, עמ' 22).

ד

ובכן, בפגישתו עם החדלון נוצר אותו לחץ פנימי, שהכריע לצד השירה. מאז נעשתה נפשו זירת-תמיד, שבה עורכים קרב היש והחדלון. התוצאה הסופית ידועה וצפויה. אולם כל רגע של מאבק מרחיקה ומפיג אימתה. באמצעותו נתלש רסיס־הוויה, מתגבש ומחזק את הכוח הלוחם באין. וכוח זה מתעצם בשיר. המוות שם מצור על המשורר, ואילו הוא "נמלט בשירה". ודוק: אין והחדלון נושא נוסף בקשת נושאו. חוויה אחת מרבות. בן-לוויה תמידית הוא לו. המזין את שירו, מעשיר צליליו וגוניה, מעמיקו ומגביה מתחו.

אולם שירתו לא רק ממלט היא לו. הסתה לשעה, אלא מקלט בטוח לנצח. בה הוא רואה השארת נפשו, שילומים בעד כל הרעות שבאוהו. כבדה וארוכה מלחמת החיים, רצופת כיבושים וכשלונות, המוליכים אל התבוסה הסופית — המוות. אך יוצאת מכלל זה השירה, שסם חיים גנוז בה ואין לכליין שליטה עליה. אפילו באותם שירים שהפרידה מן החיים מוארת באור ההשלמה מורגש קורטוב של הערמה, שהרי בשירה ניצול המשורר מכליונו הנחרץ. "ועת אילן חיי עליו השיר, / צררתי אחריתי בצרור השיר, / ואת נפשי ביקשתי כי תמות" ("קינת אלמוץ"). כלום אין בקשה זו נובעת מן האמונה, כי הצורר אחריתו בצרור השיר כצוררה בצרור החיים? הוזה אומר: מה שהיתה הדת למאמיניה היא השירה לאדוקיה. לא מזמור ולפיד בלבד, אלא גם אחיזה אחרונה לבני-תמותה, גשר על פני התהום הפעורה. השיר נוסע תקווה. השיר מציל מן האבדון. והוא גם נוקם את נקמת הבוטחים בו. אליו קורא המשורר בצר לו: "אין ואין!.. שירי, אתה תנקום / נקמת ישי מהם, קדישי יתום" ("תחרות").

אין מוקדם ומאוחר בשירה. הלכי נפש אינם כפופים למחזוריות חוקית, דוגמת היום והלילה, או להתפתחות מודרגת, דוגמת העלומים והזקונים. גם בשירת שלום לא הוצבו גבולות לרוחו הסוערת. גאותה ושפלה מתבארים רק מתוכה. וכך גם סתירותיה הבולטות. אולם בכל חליפותיה קיים ערך יציב אחד: השיר. הוא משענתו בחייו והוא זכרו ונצחו ככלות חייו. כאשר יראה עין בעין את קצו לא יקרא חמס, אף לא יבקש רחמים, אלא —

יש הרהור רק אחד, בו אחז בכסֶכֶךְ
 באֶבֶן עֶקְדָה, באִימת הַחֶלֶל –
 שִׁיחִיהָ זֶה שִׁירִי, שְׁלֵא יִשְׁכַח,
 בְּכַבּוֹת בִּי עוֹלָם, בְּהַסְתֵּם הַחֶלֶל.

ה

אין חיים למשורר אלא בשירו, ובו יחיה גם מעבר לחייו. הכרה זו היא שמחוקתו בשעות רפיון. והללו פוקדות אותו לעתים מזומנות. נדמה לו שהוא מהלך בדד, שאין דורש לשירו ואין קולטו. את כל לבו נתן לאחיו, והם התנכרו לו. זה השיר וזה שכרו ("ארבעים יום וארבעים לילה"): "כי פידכם לי גרדום ועתידכם לי פדיום, / עליכם בלבד הורגתי כל היום — / ואתם בגדתם בי..." אך מי יודע דרך הרוח? אין השיר אובד בתוהו. מה שלא השיג היום אותו ישיג מחר. והן המחר הוא העיקר. וכך נמוגים הכאב והזעם ומתחלפים בנעימת פיוס ורוגע. לא השלמה שלאחר יאוש, אלא כזו שתקווה ואמונה חוללוה. הנה התגשם חלום הדורות. משוררי ישראל בישרו את היום הזה, חיבלוהו בצער ובדמע. עתה זנוחים הם ושכוחים. "רק לנו אין מקום... / לא אנו שושבינים צדו, לא אנו אף הדום". ואף-על-פי-כן, אין חמת נבגדים בשיר זה ("משוררים"). בחרוזיו מובלע אמנם שמך של אירוניה, אבל בעיקר מורגשת בו מזמוריות נפעמת, שמקורה כפול: הגאולה שבאה, ויותר מכן — האמונה שנתחזקה בעצם השיר, בשליחותו, בערכו המתמיד.

כִּי לֵנוּ לֹא תִגְמּוֹל וְלֵנוּ לֹא שְׂכָר,
 כִּי כָל הוּא עֶבֶר יִהְפֶּךְ, וְאֵנוּ – לְמַחֵר!
 וְעַת כָּל שֶׁהַ הַגִּיל יִצְהִיל, לְבִנּוּ כֶּבֶד נִזְכָּר
 בְּיָחַם פְּלִאוֹת גְּדוֹל מִזֶּה וּבְאוֹר, מִזֶּה יִיקָר,
 עֲלִיו שֶׁהַ נְהַרְג בְּדָד וּבְחִיל אוֹתוֹ וְשָׁחַר,
 לְמַעַן עַת יִבּוֹא וְשׁוֹב וְשִׁלְךְ אֶל הָעֶסֶר...
 וְהוּד וְשֹׁב לְמַחֵר, וְיָקָר מִכָּל יָקָר!

זוהי השתכרות מן החזון עצמו. שכל תגמול לא יערוך לו. כי שכר העפלה —
 העפלה. ושכר שירה — שירה.

הסועל הצעיר, כ"ג בשבט תשס"ו